

УДК 378.14

DOI 10.31652/2415-7872-2020-62-204-209

ДИТЯЧА ГРА ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

П. Д. Білоус

В. І. Шахов

orcid.org/0000-0003-1535-2802

У статті проаналізовано визначення поняття «гра» та «дитяча гра», виокремлено особливості дитячої гри. Означено, що гра, як домінуюча діяльність дітей, виконує багато функцій, провідними серед яких є: розвивальна, когнітивна та терапевтична. Акцентовано увагу на важливості діагностичної, терапевтичної, ревалідаційної, реабілітаційної, профілактичної, соціалізаційної, ресоціалізаційної та прогностичної функцій. Зроблено висновок, що окремо і самостійно жодна з функцій гри не є самостійною одиницею. Зазначається, що лише організація та процес гри обумовлюють домінуючий прояв певної функції.

Ключові слова: дитяча гра, домінуюча діяльність, гра, функції гри.

CHILD'S GAME AS A PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL PROBLEM

P. Bilous, V. Shakhov

There are three life-changing activities: play, study and work. Each of these activities has its own value and value. They are distinguished by their end results (products of activity), by organizational and motivational properties. In the modern world, work is regarded as the most important type of human activity, because of its socially significant product or material conditions of life. Training is also a very serious activity, because it helps the child to prepare for life and work. Play is another activity that psychologists have called the dominant activity of children in early childhood and early childhood.

The article analyzes the definitions of the concept of "game" and "child's play", distinguishes the features of children's play. It is indicated that play, as the dominant activity of children, performs many functions, leading are: developmental, cognitive and therapeutic. The author focuses on the importance of diagnostic function, which is well known but not very popular in practice. The author argues that children's games perform other, equally important functions, such as: therapeutic, rehabilitation, rehabilitation, preventive, socialization, re-socialization, prognostic. Particular attention is given to the prognostic function. It is concluded that separately and independently, none of the analyzed functions of the game is a separate unit. It is noted that only the organization and process of the game determine the dominant manifestation of any of the named features, which are reflected in their name.

Keywords: children's game, dominant activity, game, game features.

Є три види діяльності, які змінюються впродовж життя: гра, навчання та праця. Кожна з цих видів діяльності має своє значення та цінність. Їх розрізняють як за кінцевими результатами (продуктами діяльності), так і за організаційними та мотиваційними властивостями.

У сучасному світі праця трактується як найважливіший вид людської діяльності, оскільки завдяки їй маємо суспільно значущий продукт чи матеріальні умови життя. Навчання – це також винятково серйозна діяльність, адже завдяки йому дитина готується до життя та праці. Гра – це ще один вид діяльності, який психологи назвали домінуючою діяльністю дітей у ранньому дитинстві та дошкільному віці.

Власні спостереження й проведений науковий аналіз ставлення до гри значної частини суспільства дають підстави стверджувати, що до цього виду людської діяльності у значної частини пересічних громадян переважає відношення до неї як до чогось несерйозного. В зв'язку з цим, відомий польський педагог Віценти Оконь справедливо зазначив: «Здавалося б, про гру не можна писати серйозно, тому що вона не налаштовує на серйозність і навіть дещо є її запереченням. І все ж, якби її потрактувати несерйозно, більш «весело», писати про це не було б сенсу, бо це було б сприйняте з певним сумнівом або, навіть, зі зневагою. Саме тому такі видатні особистості, зокрема, поет Шиллер, філософ Кант, соціолог Знанецький, або психолог Піаже, писали про гру з усією серйозністю та можливою точністю, намагаючись пояснити, у чому суть цього феномену» [15, с.4].

Про виняткову цінність дитячої гри як діяльності свідчить відомий факт: після зустрічі Альберта Ейнштейна з Жаном Піаже, на якій психолог розповідав про дитячу гру, видатний фізик сказав, що його теорія відносності порівняно з дитячою грою – це гра.

Серед усіх видів діяльності гра є генетично первинною діяльністю. В неї є своя цінність і роль у житті дитини, а потім і дорослої людини. Гра не створює суспільно значущий продукт, проте в грі починається формування людини як суб'єкта діяльності і в цьому її неocenенне значення.

У психічному розвитку дитини гра, насамперед, виступає як засіб освоєння світу дорослих. У ній на досягнутому рівні психічного розвитку опановується об'єктивний світ дорослих. Грайлива ситуація дозволяє заміну (замість людини – ляльку), спрощення (наприклад, розігрується ситуація прийому гостей). Таким чином, у грі імітується дійсність, що дозволяє дитині вперше стати предметом діяльності.

Дитина організовує розваги стихійно, вільно, без правил. Ніхто не може змусити її гратися, наприклад, від 10-ї до 11-ї години в одну гру, а після 11-ти – в іншу. Гра може бути організована для дитини, але те, що було запропоновано, нею має бути прийнято. Це не означає, що дитина не може мати режиму дня. Сон, їжа, прогулянка, час гри та заняття мають бути чітко визначеними. Але продовжувати гру, залучати до неї дитину чи зупиняти гру – вкрай важко, оскільки, дитина сама переходить від однієї гри до іншої.

Навчання та праця проходять в обов'язкових для людини організаційних формах. Праця розпочинається в точно встановлений час. Під час праці відповідно до плану та заданою продуктивністю, одержують певні продукти діяльності. В навчанні має місце така ж ситуація. Заняття починаються відповідно до розкладу, а під час уроку учень займається запланованою вчителем діяльністю.

Різні форми організації всіх видів діяльності пов'язані одна з іншою і з різною їх мотивацією. Мотивом гри є задоволення, яке дитина переживає від самого процесу гри. Основним мотивом навчання і праці є почуття обов'язку, почуття відповідальності. Ці найвищі почуття є не менш сильним стимулом діяльності, ніж інтерес чи навіть зацікавлення. Однак, як у навчанні, так і в праці у людини необхідно викликати зацікавлення не тільки результатами, а й самим процесом. При цьому, не менш важливим є формування звички до праці чи навчання.

Проблема визначення поняття «гра». У педагогічній і психологічній літературі є багато визначень поняття гри. Найбільш загальне визначення ми можемо сформулювати так: гра – це вид діяльності, метою якої є задоволення потреб дитини в активності (як фізичної, так і розумової). Це визначення можна обґрунтувати тим, що дитяча гра – це «... фізична або розумова діяльність, позбавлена будь-якої корисної мети, якій людина віддається для самого задоволення» [26, с.332]. Таке визначення поняття гри також узгоджується з визначенням А.Мауер (Alicji Mauger): «Гра – це один із основних видів людської діяльності, що знаходиться поруч із навчанням і працею, і є типовим для дитячого віку; виконувана дитиною для задоволення потреби в русі та дії» [28, с. 330]. Крім того, «... через гру виявляються потреби дитини» [27, с.317].

Аналіз визначення поняття гри як домінуючої діяльності дітей дошкільного віку дозволяє усвідомити її значення, роль та функції. Цей аналіз свідчить про дуже широкий спектр важливих особливостей, котрі має гра [5;16]:

1. Гра – це джерело задоволення дитини (від переживання вражень, досягнення мети, задоволення потреб у активності).
2. Гра – це форма активного відображення дитиною життя оточуючих людей.
3. Гра – це форма творчого відображення дійсності.
4. Гра – це соціальне явище.
5. Гра – це використання знань, найсерйозніший засіб їх доповнення, пізнавального розвитку та морального потенціалу дитини.

Функції гри. З огляду на особливості дитячої гри та розуміння поняття «функція» як «діяльність, дія, роль» [24, с.214], можна визначити такі основні функції гри: 1) розвитку, 2) когнітивну, 3) діагностичну, 4) терапевтичну, 5) ревалідаційну (відновлення) 6) реабілітаційну, 7) профілактичну, 8) соціалізацій, 9) ресоціалізацій, 10) прогностичну. Кожна з цих функцій однозначно ідентифікується за своєю назвою. У психолого-педагогічній літературі найвідоміші та використовувані в навчально-виховній практиці функції – це розвивальна та пізнавальна (когнітивна) [21, с.79-89].

Напевно, важко знайти дорослу людину, яка могла б заперечити позитивний вплив гри як на психічний, так і фізичний розвиток дитини. В процесі гри діти дізнаються про свої можливості та різні компетентності, що сприяє розвитку та саморозвитку. М.Пшетачник-Геворська (M.Przetacznik-Gierowska) вважає, що «розвиток та педагогічні цінності ігор майже безмежні» [20, с.330]. Однак в реальному житті дорослі часто ігнорують потребу дитини у грі.

У психології гра розглядається не тільки як важливий чинник розвитку особистості, а й також як діагностичний і терапевтичний методи, а особливо стосовно дітей (лялькотерапія, моделювання). Відомо, що процес розвитку не є рівномірним у всіх напрямках. Виявляється, що окремі пізнавальні психічні

процеси та властивості особистості починають наздоганяти чи навіть випереджувати ті, які раніше були більш розвиненими. Така ситуація викликає зміни у розвитку особистості. Є діти, домінуючі властивості яких можуть зберігатися впродовж усього життя, але це не є правилом. Гра в такому випадку допомагає визначити рівень розвитку дитини, тобто виконує роль діагностичного інструменту.

Терапевтична та профілактична функції гри використовуються набагато рідше. Найчастіше до них вдається в так званих кризових ситуаціях, коли доля ставить серйозні виклики як щодо дітей, так і дорослих). Прикладом реалізації вищезазначених функцій гри може служити допомога, яка була надана фахівцями-психологами людям (дітям і дорослим), які пережили сильний землетрус 7 грудня 1988 року у Нагірному Карабасі (на Кавказі). Тоді загинуло багато людей. Діти бачили жахливі образи смерті батьків, родичів і друзів, що не могло не вплинути на їхній психічний стан. Для надання психологічної допомоги дітям була підібрана спеціальна група психологів. Винятково ефективним методом допомоги потерпілим була організація ігор для дітей, під час яких вони допомагали іграшкам (наприклад, пропонувалося, щоб діти пришивали лапки зайчику або ручки, ніжки ляльці тощо). Іншим прикладом надання психологічної допомоги була організація театральної вистави, в якій діти-актори грали роль рятівника особи, яка постраждала. Надання дітьми такої допомоги «нужденній» іграшці швидко виводило їх із край важкого та критичного психічного стану.

Функції гри, про які йшла мова вище, відомі та використовуються на практиці. Однак, на наш погляд, дитяча гра виконує значно більше функцій, про які не говориться або, якщо навіть в якійсь мірі використовується в навчально-виховній роботі з дітьми, то, зазвичай, інтуїтивно, ніж свідомо.

Функція соціалізації виступає досить часто без повного усвідомлення самого механізму у випадках, коли виконуються дії, щоб увести раніше ізольовану (з різних причин) дитину у систему інтерперсональних стосунків з ровесниками під час гри. «Зміни в соціальному розвитку полягають у збільшенні активності в контактах з іншими (від акцептування дій інших до дії на користь інших); у створенні взаємин дружби, спочатку заснованих на спільній грі, на схожості інтересів, а потім на подібності психічних характеристик; у створенні більш повних, інтегрованих та об'єктивних образів інших; у прийнятті соціальних принципів, правил, норм та системи цінностей. Соціальна зрілість особистості виражається у прийнятті відповідальності за себе і за інших людей» [20, с.332].

Життя людини так складається, що іноді тривалий час вона змушена перебувати поза звичним соціальним оточенням (наприклад, тривала хвороба, відбування покарання тощо). Нерідко така ізоляція призводить до формування неакцептованих у середовищі, до якого повертається дитина, властивостей. Тут ми можемо скористатися ресоціалізаційною функцією гри, оскільки, щоб не опинитися знову в ізоляції, в процесі гри дитина мусить підпорядковувати свою поведінку вимогам оточення. Добре організована та керована гра дає дуже добрі результати. Треба зазначити, що чим молодша дитина, тим кращий ефект дає використання ресоціалізаційної функції гри.

Для дітей характерною є поведінка, якій бракує обережності. Наслідком такої поведінки в них можуть бути різноманітні травми (найчастіше рук і ніг). Такі травми виключають їх на тривалий час з активності, особливо з фізичної. Для швидшого повернення здоров'я травмованій дитині варто використати реабілітаційну функцію гри. Реабілітація – це «повернення хворому фізичної та психічної вправності і пристосування його до умов життя, що змінилися» [24, с.833]. Відомо, що процес відновлення здоров'я, як правило, вимагає виконання фізичних вправ. Однак дитину важко переконати, що для швидшого повернення стану здоров'я їй треба виконувати певні рухи ногою або рукою. Виконання одноманітних рухів її швидко втомлює і вона відмовляється їх виконувати. Як вихід в такому випадку є пропонування дитині взяти участь у грі, в якій необхідно виконувати рекомендовані рухи.

Наближеною до реабілітаційної функції гри виступає функція ревалідаційна (відновлення). Її суть полягає у відновленні «фізичної, психічної справності і соціальної активності хворого» [24, с.663]. Прикладом може служити відновлювальне навчання з використанням гри. Один із автор цієї статті свого часу особисто використовував такий вид навчання дітей-пацієнтів Вінницької обласної психоневрологічної лікарні ім. Ющенка. Навчально-виховний процес із використанням гри або навіть її елементів не вимагає значних зусиль дитини і є надзвичайно ефективним з точки зору як часу, так і якості відновлення стану організму.

Вивчаючи проблеми ранньої професійної орієнтації та раннього професійного самовизначення, ми помітили ще одну функцію гри, якої раніше не помічали. Це прогностична функція дитячої гри [2; 3; 4; 5].

Багато авторів наукових праць стверджують наявність взаємозв'язку дитячої гри та вибору професії у майбутньому [5; 8; 9; 12; 22].

Спостерігаючи за грою дитини, ми намагаємось відповісти на запитання: «Чому дитина так грається?» і «Ким буде ця дитина в майбутньому, коли виросте?» Досить часто тема, зміст і характер гри дозволяють нам робити прогнози щодо професійного майбутнього цієї дитини [2].

Прогностична функція найбільш чітко проявляється, як відомо, у майбутньому професійному самовизначенні дитини. Відомо, що більшість дошкільнят мріють про школу. Однак, чи кожна дитина з задоволенням ходить до школи? Чому дитина, яка хотіла вчитися в школі, через деякий час після початку навчання, вже не хоче її відвідувати? Чия в цьому провина: сім'ї чи може вчителя?

Діти граються в ігри, які їм найбільше подобаються, в те, що вони люблять робити найбільше. Оскільки вони це роблять уже в дитинстві, то чому чогось подібного вони не могли б робити у своєму професійному майбутньому. Можливо, саме тому в своїх порадах батькам відомий педагог А.С. Макаренко писав: «Яка дитина у грі, такою найчастіше буде, коли виросте, в праці» [22, с.44].

Знаний дитячий психолог Л.С. Виготський ще у 1933 році, аналізуючи лекцію Д. Б. Ельконіна, присвячену грі, наголошував на роль гри у розвитку особистості дитини «... чим вона звернена у майбутнє, те з неї виросте» [18, с.8].

Аналіз різних аспектів дитячої гри свідчить, що:

1. Гра – це несвідома підготовка дитини до життя, до серйозної діяльності дорослих [19].
2. Психологічна структура гри наближається до психологічної структури праці [11].
3. Дитина може оцінити власні досягнення, не звертаючись до інших людей [30].
4. В інтерпретації Ж. Піаже (J. Piaget) «... гра відрізняється тим, що вона не нав'язує учаснику потреби пристосовування до світу, а навпаки, – дозволяє йому асимілювати реальність відповідно до власного бажання» [25, с.12].

5. Гра «... це для дитини і мислення, і творчість, і реалізм, і фантазія, і відпочинок, і джерело радості» [1, с. 19].

6. За словами Л.С. Виготського, «дитина не тому грається, що є дитиною, а грається тому, щоб стати дорослою» [17, с. 83].

7. В іграх дитина може виконувати умовні дії, аналогічні реальній діяльності, маючи конкретні соціальні джерела, але по-дитячому перетворені та спрощені [25].

8. Гра – це моделювання життя дорослих [3].

У процесі планування професійного майбутнього дитини, варто брати до уваги не тільки її домінуючу діяльність – гру, а й широкий зміст властивостей дитячої гри, піклуючись в процесі формування особистості про збереження зацікавлень та інтересів, що проявилися в грі дошкільника.

Ще в середині XIX століття видатний лікар і педагог М.І. Пирогов писав про взаємозв'язок дитячої гри з вибором майбутньої професії дитиною. Він уважав, що можна прогнозувати напрям формування професійного шляху людини і для цього можна використати дитячі ігри: «Гра і заняття у цьому віці повинна бути достатньо значущими для уважного спостерігача; на їх основі можна створити вірогідне прогнозування» [12, с. 148]. Аналізуючи власний життєвий досвід, М.І. Пирогов писав: «... На моїх власних дітях та деяких інших осіб, відомих мені з дитинства, я рано бачив багато натяків на їхні майбутні схильності, однак тільки тепер, коли замість 3-4-річних дітей я бачу перед собою 30-річних чоловіків та жінок, тільки тепер я переконаний, виходячи з досвіду, наскільки правдивими і чіткими були ці натяки ... Гра дуже важлива для мене тому, що вона мені ніби підняла завісу майбутнього». Про себе, і спираючись на самоспостереження, М.І. Пирогов казав: «Я почав гратися в лікаря тоді, коли придивлявся до дій лікаря біля ліжка пацієнта і коли результати лікування були чудовими ... Моя гра в лікаря не була дитячою клоунадою чи вдаванням дурника... У всякому разі, мені так сподобалось грати в лікаря, що я не міг з нею розлучитися і вступив (будучи ще дитиною) до університету» [13, с. 237-240].

Доцільність виокремлення прогностичної функції дитячої гри підтверджено нашими багаторічними дослідженнями. На початку дослідницького процесу ми розробили метод дослідження, який базується на грі дітей як домінуючої діяльності. Дослідження проводилися в дитячому садочку, в початкових класах загальноосвітньої середньої школи, а згодом – у медичному коледжі [2; 3].

З метою визначення зв'язку дитячої гри і вибором професії було проведено дослідження працівників Свентокшиського воєводства (Польща). Отримані результати показали, що у 65% респондентів, які працюють у різних галузях господарства, дитячі ігри, безумовно, впливають на вибір професії в майбутньому. Навіть у сучасній соціальній ситуації, коли в Польщі дуже багато безробітних і кожне робоче місце має значну цінність, а виконувана професія багатьох людей відрізняється від здобутої в процесі навчання, 44% респондентів зауважують, що опанування професією в навчальному закладі пов'язано з їхніми мріями, а 36% – з дитячими іграми.

Використовуючи обраний раніше метод, ми провели аналогічне дослідження серед вчителів середньої школи Львівської області (Україна). В результаті було з'ясовано, що серед опитаних учителів від раннього дитинства до юнацтва найбільш улюбленими були ігри, пов'язані з міжособистісними стосунками, які відповідають професії типу «людина-людина» [7]. Серед опитаних учителів 63% осіб відповіли, що дитячі ігри впливають на професійне самовизначення людини («Якщо дитина з раннього віку навчає ляльку, намагається лікувати або конструє одяг для ляльки, то саме з цього розпочинається її професійне

самовизначення»). Варто звернути увагу на зв'язок обраної професії з дитячими мріями та іграми. Так, 77,1% досліджуваних стверджували, що їхня професія пов'язана з мріями, а 62,3% – з іграми, в які вони гралися в дитинстві.

Аналізуючи зв'язок між статтю та впливом гри на професійне самовизначення, ми помітили, що цей зв'язок дуже сильний (коефіцієнт лінійної кореляції становить: у жінок $r = 0,88$, у чоловіків $r = 0,90$).

Висновки. Таким чином, на підставі проведеного аналізу літературних джерел, а також власного емпіричного дослідження нами було визначено такі основні функції гри: 1) розвитку, 2) когнітивну, 3) діагностичну, 4) терапевтичну, 5) ревалідаційну, 6) реабілітаційну, 7) профілактичну, 8) соціалізацій, 9) ресоціалізацій, 10) прогностичну. Зауважимо, що окремо і самостійно жодна з функцій гри не проявляється так само, як і в процесі виховання, не виступає окремо якийсь з напрямів (наприклад, виховання моральне, естетичне, трудове або інше). Лише організація та процес гри обумовлюють домінуючий прояв певної її функції, що знайшли своє відображення в їх назві.

Література

1. Аркин Е.А. Дошкольный возраст / Е.А. Аркин. – Москва: 1948. – 197 с.
2. Білоус П.Д. Способ ранней генетически детерминированной диагностики профессионально значимых задатков личности / П.Д. Білоус. – Рационализаторское предложение. – Удостоверение № 29 от 8.06.1992 г. Выданное Винницким медицинским институтом.
3. Білоус П.Д. Ранняя профориентация как психолого-педагогична проблема / П.Д.Білоус, Л.С.Дякова, В.С. Тарасюк // Научно-методичне забезпечення діяльності сучасної професійної школи. – Київ : Міністерство освіти і науки України, 1994. – Ч.2. – С.36-40.
4. Білоус П. Ранняя профориентация как психолого-педагогична проблема // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2000. – № 1. – С.269-273.
5. Білоус П. Ранняя професійна орієнтація у реформованій системі освіти / П. Білоус // Діалог культур: Україна в світовому контексті. Філософія освіти. Збірник наукових праць / Упорядник і відпов. редактор С.О.Черепанова. Співредактори – П.Білоус, Г.Длугош-Білоус. – Львів: Українські технології, 2002. – Випуск 7. – С. 234-241.
6. Выготский Л.С. Игра и её роль в психическом развитии ребёнка // Вопросы психологии. – 1966. – №6. – С.62-76.
7. Климов Е.А. Как выбирать профессию / Е.А. Климов. – Москва : Просвещение, 1984. – 243 с.
8. Кукосян О.Г. Профессия и познание людей / О.Г.Кукосян. – Ростов : Издание РУ, 1985. – 198 с.
9. Минский Е.М. Игры для шестилеток // Начальная школа. – 1986. – № 1. – С.24-27.
10. Общая психология. Под ред. А.В.Петровского. Изд-е 3-е. – Москва : Просвещение, 1986. – 538 с.
11. Переловская И.С. Возвышение желаний или Как осуществить себя / И.С.Переловская. – Москва: Политиздат, 1986. – 273 с.
12. Пирогов Н.И. Сборник сочинений. – Т.8. / Н.И. Пирогов. – Москва : АН СССР, 1962. – С.147-148.
13. Пирогов Н.И. Севастопольские письма и воспоминания. – Москва : АН СССР, 1950. – С.237-240.
14. Щекин П.В. Как читать людей по их внешнему облику / П.В. Щекин. – 2-е издание.— К.: Україна, 1993.- 239 с.
15. Biłous P. Psychologiczne aspekty wczesnej preorientacji zawodowej / P. Biłous // Jubileuszowy Zjazd Naukowy Polskiego Towarzystwa Psychologicznego. Psychologia u progu XXI wieku – od teorii do praktyki i od praktyki do teorii”. – Warszawa, 1999. –S.58-59.
16. Biłous P. Wczesna preorientacja zawodowa jako czynnik kształtujący efektywne funkcjonowanie osobowości w społeczeństwie / P. Biłous // Młodzież w sytuacji zmian gospodarczych, edukacyjnych, społecznych i kulturowych. – Cieszyń, UŚ Filia w Cieszynie, 1999. – T.1. – S.31-38.
17. Brzezińska A. Psychologiczne problemy edukacji przedszkolnej / A.Brzezińska, M. Burtowy. – Poznań:Wydawnictwo Naukowe UAM, 1992. – 383 s..
18. Elkonin D.B. Psychologia zabawy / D.B. Elkonin. – Wydanie 1-e. – Warszawa: WSiP, 1984. –378 s.
19. Gross K. Die Spiele der Tiere / K. Gross. – Jena, 1896. –131s.
20. Kilar-Turska M. Rozwój człowieka w pełnym cyklu życia / M. Kilar-Turska // Psychologia. Podręcznik akademicki. Jan Strelau (red. naukowy). – Tom I. Podstawy psychologii. – Gdańsk: GWN, 2000. – S. 285-332.
21. Kwaśniewska M. Zabawa jako podstawowa forma aktywności dziecięcej / M. Kwaśniewska // Dziecko sześciolatnie w szkole. Praca zbiorowa pod red. Joanny Karczewskiej i Małgorzaty Kwaśniewskiej. – Kielce : Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP Spółka z o.o., 2009. – S.79-89.
22. Makarenko A.S. Wychowanie w rodzinie. Wydanie 4 / A.S. Makarenko. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1954. – 449 s.
23. Mazur M. Cybernetyka i charakter / M. Mazur. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1976. –238 s.
24. Nowy słownik języka polskiego PWN. Redaktor tomu Elżbieta Sobol. – Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2002. –214 s..
25. Przetacznik-Gierowska M. Psychologia rozwojowa i wychowawcza wieku dziecięcego / M.Przetacznik-Gierowska, G. Makiełło-Jarża. – Warszawa: WSiP, 1992. – 268 s.
26. Sillamy N. Słownik psychologii / N. Sillamy. – Katowice: Wydawnictwo „Książnica” Sp. z o.o., 1995. – 332 s.
27. Siuta J. Słownik psychologii / J. Siuta. – Kraków : Wydawnictwo Zielona Sowa Sp. Z o.o., 2005. 317 s.
28. Słownik psychologiczny. Pod red. Włodzimierza Szewczuka. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1979. –330 s.
29. Sukowski B. Zabawa. Studium socjologiczne / B. Sukowski. – Warszawa : PWN, 1984. – 192 s.
30. Sylva K.D. Child watching at playgroup and nursery school / K.D.Sylva, C.Roy, M. Painter.– Grant McIntyre, 1980.–385 s.

References

1. Arkin E.A. Doshkolnyj vozrast / E.A. Arkin. – Moskva: 1948. – 197 s.
2. Bilous P.D. Sposob rannej geneticheski determinirovannoj diagnostiki professionalno znachimyh zadatkov lichnosti / P.D. Bilous. – Racionalizatorskoe predlozhenie. – Udostoverenie № 29 ot 8.06.1992 g. Vydannoe Vinnickim medicinskim institutom.
3. Bilous P.D. Rannia proforiientatsiia yak psikhologo-pedahohichna problema / P.D.Bilous, L.S.Diakova, V.S. Tarasiuk // Naukovo-metodychne zabezpechennia diialnosti suchasnoi profesiinoi shkoly. – Kyiv : Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, 1994. – Ch.2. – S.36-40.
4. Bilous P. Rannia proforiientatsiia yak psikhologo-pedahohichna problema // Pedahohika i psikhohohiia profesiinoi osvity. – 2000. – # 1. – S.269-273.
5. Bilous P. Rannia profesiina oriientatsiia u reformovanii systemi osvity / P. Bilous // Dialoh kultur: Ukraina v svitovomu konteksti. Filosofiia osvity. Zbirnyk naukovykh prats / Uporiadnyk i vidpov. redaktor S.O.Cherepanova. Spivredaktory – P.Bilous, H.Dluhosh-Bilous. – Lviv: Ukrainski tekhnolohii, 2002. – Vypusk 7. – S. 234-241.
6. Vygotskij L.S. Igra i eyo rol v psihicheskom razvitii rebyonka // Voprosy psihologii. – 1966. – №6. – S.62-76.
7. Klimov E.A. Kak vybirat professiyu / E.A. Klimov. – Moskva : Prosveshenie, 1984. – 243 s.
8. Kukosyan O.G. Professiya i poznanie lyudej / O.G.Kukosyan. – Rostov : Izdanie RU, 1985. –198 s.
9. Minskin E.M. Iгры dlya shestiletok // Nachalnaya shkola. – 1986. – № 1. – S.24-27.
10. Obshaya psihologiya. Pod red. A.V.Petrovskogo. Izd-e 3-e. – Moskva : Prosveshenie, 1986. – 538 s.
11. Perelovskaya I.S. Vozvyshenie zhelanij ili Kak osushestvit sebya / I.S.Perelovskaya. – Moskva: Politizdat, 1986. – 273 s.
12. Pirogov N.I. Sbornik cochinenij. – T.8. / N.I. Pirogov. – Moskva : AN SSSR, 1962. – S.147-148.
13. Pirogov N.I. Sevastopolskie pisma i vospominaniya. – Moskva : AN SSSR, 1950. – S.237-240.
14. Shekin P.V. Kak chitat lyudej po ih vneshnemu obliku / P.V. Shekin. – 2-e izdanie.— K.: Ukraina, 1993.- 239 s.
15. Bilous P. Psychologiczne aspekty wczesnej preorientacji zawodowej / P. Bilous // Jubileuszowy Zjazd Naukowy Polskiego Towarzystwa Psychologicznego. Psychologia u progu XXI wieku – od teorii do praktyki i od praktyki do teorii?. – Warszawa, 1999. –S.58-59.
16. Bilous P. Wczesna preorientacja zawodowa jako czynnik kształtujący efektywne funkcjonowanie osobowości w społeczeństwie / P. Bilous // Młodzież w sytuacji zmian gospodarczych, edukacyjnych, społecznych i kulturowych. – Cieszyn, UŚ Filia w Cieszynie, 1999. – T.1. – S.31-38.
17. Brzezińska A. Psychologiczne problemy edukacji przedszkolnej / A.Brzezińska, M. Burtowy. – Poznań:Wydawnictwo Naukowe UAM, 1992. – 383 s..
18. Elkonin D.B. Psychologia zabawy / D.B. Elkonin. – Wydanie 1-e. – Warszawa: WSiP, 1984. –378 s.
19. Gross K. Die Spiele der Tiere / K. Gross. – Jena, 1896. –131s.
20. Kilar-Turska M. Rozwój człowieka w pełnym cyklu życia / M. Kilar-Turska // Psychologia. Podręcznik akademicki. Jan Strelau (red. naukowy). – Tom I. Podstawy psychologii. – Gdańsk: GWN, 2000. – S. 285-332.
21. Kwaśniewska M. Zabawa jako podstawowa forma aktywności dziecięcej / M. Kwaśniewska // Dziecko sześciolatnie w szkole. Praca zbiorowa pod red. Joanny Karczewskiej i Małgorzaty Kwaśniewskiej. – Kielce : Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP Spółka z o.o., 2009. – S.79-89.
22. Makarenko A.S. Wychowanie w rodzinie. Wydanie 4 / A.S. Makarenko. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1954. – 449 s.
23. Mazur M. Cybernetyka i charakter / M. Mazur. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1976. –238 s.
24. Nowy słownik języka polskiego PWN. Redaktor tomu Elżbieta Sobol. – Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2002. –214 s..
25. Przetacznik-Gierowska M. Psychologia rozwojowa i wychowawcza wieku dziecięcego / M.Przetacznik-Gierowska, G. Makiełło-Jarża. – Warszawa: WSiP, 1992. – 268 s.
26. Sillamy N. Słownik psychologii / N. Sillamy. – Katowice: Wydawnictwo „Książnica” Sp. z o.o., 1995. – 332 s.
27. Siuta J. Słownik psychologii / J. Siuta. – Kraków : Wydawnictwo Zielona Sowa Sp. Z o.o., 2005. 317 s.
28. Słownik psychologiczny. Pod red. Włodzimierza Szewczuka. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1979. –330 s.
29. Sukowski B. Zabawa. Studium socjologiczne / B. Sukowski. – Warszawa : PWN, 1984. – 192 s.
30. Sylva K.D. Child watching at playgroup and nursery school / K.D.Sylva, C.Roy, M. Painter.– Grant McIntyre, 1980.–385 s.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2020 р.